

**МОЛОДЬ – УКРАЇНІ
YOUTH TO UKRAINE**

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
SCIENTIFIC TRANSACTIONS**

1995

Том 5-6

**ДО 50-ЛІТТЯ УЖГОРОДСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Volume 5-6

**DEDICATED TO THE 50th ANNIVERSARY
OF UZHGOROD STATE UNIVERSITY**

Закарпатський Молодіжний Демократичний Союз
Закарпатський Центр соціальної служби для молоді
Українська асоціація студентів-істориків
Ужгородський державний університет
історичний факультет
кафедра історії України
юридичний факультет
кафедра історії та теорії держави і права

МОЛОДЬ – УКРАЇНІ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ
УЖГОРОДСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Том 5-6

Ужгород:

Закарпатський Центр соціальної служби для молоді

1995

ВСТУПНЕ СЛОВО

Даний том наукових записок "Молодь - Україні" вийшов дуже представницьким. Більше двадцять вчених запропонували свої дослідження з різних ділянок етнографії, історії, літературо- і мовознавства, педагогіки, політології, права.

Не тільки тематикою, жанрами, стилем різняться між собою автори оприлюднених тут матеріалів, але й, відразу кидається у вічі, - віком. Поряд з молодими науковцями помістили свої праці дослідники титуловані, відомі широкій науковій громадськості вдома і закордоном. І це не випадково. Таким чином намагасмося підтвердити раніше нами задекларований принцип спадковості поколінь української інтелектуальної еліти. Перспективна молодь повинна неодмінно перейняти естафету з рук дослідчених у найоптимальніший, найдоцільніший спосіб.

Відрядно, що в цьому томі зроблено рішучі кроки в глибоко середньовічної проблематики, котра сьогодні відчуває брак підготовлених фахівців, а тим більше - добротних студій. Загнорженість у минуле сусідніх націй, зокрема угорської та польської, - також багатобічна прикмета.

"Молодь - Україні" - видання не тільки міждисциплінарне (у межах гуманітарного циклу), але й мікрорегіональне. На разі виявили бажання помістити свої праці молоді фахівці з Одеси та Дрогобича. Варто і надалі тримати всеукраїнський принцип на пошук цікавої та компетентної автури, не забуваючи і примножувати при цьому пріоритетну карпатознавчу проблематику.

2 травня 1995 р.

Роман А. Офіциноський,
аспірант кафедри історії України

ВНЕСОК ЖУРНАЛУ "НАРОДНА ШКОЛА" (1939-1944)
У ПЕДАГОГІЧНУ ДУМКУ ЗАКАРПАТТЯ

У післявоєнній історичній літературі про Закарпаття у роки Другої світової війни написано густими чорними барвами. При цьому протиставлялись два антиподи: угорський фашизм і радянський соціалізм. Варто хоча б згадати праці вчених, що досліджували розвиток народної освіти і педагогічної думки на закарпатських теренах. Ні Андрій Ігнат /6/, ні Василь Гомоннай /3.-С.25-28; 4.-С.72-74; 5.-С.31-32/ не бачили жодних конструктивних моментів у цих процесах, називаючи головного винуватця - угорську (гортіївську) владу з її акціями, спрямованими на планомірну мадяризацію та фашизацію краю. Такий виклад подій започаткований ще влітку 1944 р. відомим функціонером закарпатського крайкому Компартії Чехословаччини Мрієм Гаджагою, що перебував тоді на еміграції в Англії /2/.

Безумовно, у порівнянні з набутками попередніми ("чехословацькими" роками) освіта на Закарпатті в часи угорської окупації переживала регрес, що продовжився (але вже в нових обрисах) після радянської окупації краю. Такої масштабності, котра була притаманна шкільництву Закарпаття чехословацької доби (учительські товариства, педагогічні часописи, народнопросвітна робота і т.д.), ні в роки війни, ні після вже не спостерігалось.

Але наскільки відповідають чорні фарби для означення предмета і періоду пропонованого дослідження?

§І. Передумови заснування

У 1939-1944 рр. закарпатська освітня мережа мала трьохступінчасту структуру: народна школа - горожанська школа - гімназія. Перша ступінь на 1 вересня 1941 р. охоплювала 119420 "школоповинних дітей" (за материнською мовою - "маляр 3007, німців 1759, словаків 4415, русинів 97074, жидів 13165"), з якими працювало 2027 учителів і 75 "хранительок" (виховательок). Це - 524 школи у 2632 шкільних місцевостях. У 12 горожанських школах (II - державні, I - єврейська

громадська) навчався 2621 (русинів - 1610, угорців - 896, словаків - 115) учень, працювало 93 вчителі. У трьох гімназіях (Ужгород, Мукачево, Хуст) студіювало 1943, з них - по-руськи 1746, а по-угорськи 197. Викладацький колектив там включав загалом 76 "професорів" і 9 катехитів.

Проблеми підкарпатурського шкільництва початку сорокових років стали предметом особливої уваги угорської влади /7.-С.16-22; 8.-С.31-37/. Кожен крок широко розрекламувався: чи то рішення про будівництво 18-20 нових приміщень для двокласних народних шкіл, чи то виділення 140 тис. пенгів для підготовки нових підручників для руських народних шкіл. І, до слова, ці навчальні посібники з'явилися як видання регентського комісаріату Підкарпатської території в Унґварі: "Первый цвіт дѣтской мудрости для I класса народной школы" (друге вид. 1940.-112 с.), "Четвертый цвіт дѣтской мудрости для У-УІ класса народной школы" (1939.-264 с.), "Пятый цвіт дѣтской мудрости для УП-УІІІ класса народной школы" (1939.-248 с.), "Читанка для III класса народных школ" (1943.-176 с.), "Хика я еѣ околца (Природопляс для I класса гимназий и горожанских школ)" (1942.-132 с.), "Мала физика для III класса гимназий и III классов горожанских школ" (1942.-159 с.), "Свѣтъ чисель (Зборник рахунковых и геометричных прикладов та выслідов для III класса народных школ)" (1942.-128 с.) і т.д.

До того ж докладалися зусилля до упорядкування і кодифікації другої (після угорської) офіційної (для більшості населення - материнської) мови краю. Регентський комісаріат (начальник шкільного відділу - міністерський радник, канонік, доктор теології Юлій Марина) опромігся підготувати дві граматики відповідного призначення. Перша - "Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений" (передм. Ю.Марина; 1940.-114 с.) в логічному продовженні аналогічних граматик, складених Августином Волошином у 1907 і 1919 р. Її в штикли зустріли "преподаватели русского языка" Хустської та Мукачівської гімназій, що підготували "Разборь грамматики угрорусского языка" під редакцією Г.Геровського і В.Крайвняниці (Ужгород: Друк. "ЛАМЬ и Ко", 1941.-78 с.). Проте русофілам мовчазно дали зрозуміти про неприйнятність їхніх устремлень прибрати до рук мовну політику. "Русская грамматика для народных школ (Часть I. Для второго года обучения)" (Унґвар-Ужгород: Школьная помощь, 1939.-72 с.) Георгія Геровського так і залишилась "невостробованной". Натомість офіційно було впроваджено "Грамматику руського языка" (1941.-262 с.) Івана Гаради,

що була підготовлена на замовлення регентського комісаріату, а правки до неї вносилися з участю безпосередньо регентського комісара Миклоша Козми. І знову – таки тут акцент – на руськість, а не "русскость".

На жаль, довіі закарпатське підручникаство ХХ віку (за винятком граматик А.Волошина, І.Паньковича та І.Гарайди) не стало предметом особлих студій, хоча воно заслужило (особливо періоду Другої світової війни) найбільшої уваги. Також поза фаховими зацікавленнями істориків педагогічної думки України в цілому і Закарпаття зокрема донині залишаються закарпатські педагогічні видання 1920-х-1930-х років, не кажучи вже про воєнну пору. Тому пропонування дослідженням прагнемо започаткувати вказану серію. На разі об'єкт вивчення – журнал "Народна школа" (1939-1944).

§2. Статус

Як свідчить протокол, складений 1 січня 1940 р. в шкільному відділі регентського комісаріату в Ужгороді (І.-1939/40.-№ І²), "Народна школа" побачила світ з ініціативи влади, котра і оформувала редакційний комітет. До його складу ввійшли учителі народних шкіл (Василь Шпеник, Михайло Парляг, Омелян Небесняк, Павло Федор, Василь Менкев, Клім Боршон, Петро Мігояк), викладачі горожанок (Іван Лізак, Олександр Маркуш) і гімназій (Іван Мартин, Василь Попович, о.Олександрів Іванчо). Журнал міг розраховувати на цоміючню допомогу з боку держави в 500-1000 пенгів. А загалом тираж планувався у межах 3 тис. примірників з розрахунку на кожного вчителя, що працював тоді на Закарпатті. Десять номерів "Народної школи" (журнал виходив цоміючня, крім липня і серпня) вказаним тиражем (із розрахунку: обсяг примірника кожного номера 0,5 друк. арк) обходились у 10 тис. пенгів. При цьому витрати на випуск одного номера становили: друкування – 300 п., релагування – 200 п., екопедиція та ін. – 100 п., адміністрація – 100 п., авторські гонорари – 5-10 філарів (за визначну працю – 15 філ.), винагорода редактора – 60 п., коректора – 10 п.

Незважаючи на значні (як для військової доби) кошти, яких потребувала ця справа, регентський комісар Підкарпаття барон Жігмонд Перені 5 січня 1940 р. дозволив видавати журнал "Народна школа". І перший номер його з'явився за декілька днів, 15 січня. Спочатку видання очолював Павло Федор, відповідальним редактором став Василь Шпеник, голова Учительського товариства Підкарпатської Русі, редак-

тором – Іван Мартин (через два номери його змінив Михайло Грота, до якого приєднався з № 4 за 1940/41 р. іще один редактор – М.Василенко). Перші два річники виходили на російській мові дореволюційного гатунку як "Журнал Учительского Товарищества Карпатского Края", і представлялися принагідно головним редактором як продовження русофільського часопису 30-х років "Народная школа". Та, очевидно, влада такого стану речей довго терпіти не могла і провела реорганізацію: з третього річника вводилася руська мова, розроблена Гарайдою, а також нова підназва "Педагогічний часопис". Було призначено нового головного редактора ("видає и за редакцію відповідає") Василя Шпеника, голову Учительського товариства Підкарпаття. Однак ненадовго. № 5 за 1941/42 вже підписав – Андрій Кутлан. З цього часу журнал отримав і новий підзаголовок "Часопис подкарпатских учителей и воспитателей". З третього річника незмінно до припинення виходу "Народної школи" зустрічаємо адресу адміністратора – Роберт Суара, професор гімназії (Регентський комісаріат, I поверх, II5 кабінет).

На сторінках журналу допускалася багатомовність. Переважна більшість матеріалів друкувалася по-руськи, найважливіші (офіційні документи) – з дубляжем угорським. Певна кількість статей та дописів з'являлася по-угорськи. Окремі свої публікації Р.Суара подавав і словацькою мовою, котрою більше ніхто (за винятком Я.Пастора) в журналі не користувався. Дуже рідко вживалась і німецька мова.

"Народна школа" не відзначалася вибагливим художнім оформленням, а точніше воно було відсутнє. Шрифто починаючи з четвертого річника бачимо скромно ілюстровану обкладинку. За весь час якість "м'якої" обкладинки не змінилась, як і дешевий сорт паперу. Однак на таких умовах і в такий спосіб виходили аналогічні видання до того і в той час.

Для нас найважливіша не стільки зовнішня, скільки внутрішня сутність журналу. Це – насамперед актуальність, новизна та інтелектуальна спроможність опублікованого на сторінках "Народної школи". Беручи на озброєння дані критерії, можна дати адекватну оцінку цьому педагогічному часопису в усій цілості.

§3. Васвітлення проблем учительства і розвитку шкільництва

Структура кожного номера журналу "Народна школа" мала декілька складових, які функціонально залишалися незмінними протягом усього часу. Принципи компоновки видання був простим: левову частку номера

окладали проблемні дописи і статті без рубрикації. Остання третина журналу поділялась на три рубрики – "Організаційна частина", "Інформаційна частина" і "Почтовий ящик" (поміщався, як правило, на третій-четвертій сторінці обкладинки). З № 5 за 1940/41 р. з'явилось "Літературно-наукове приложення", що внесло суттєві зміни у балансу складових частин (складало до третини обсягу).

Як уже відзначалося, починаючи з третього річника (1941/42) "Народна школа" зазнала значної реорганізації. Нові назви придбала і рубрикація: "Вісти", "Повідомлення громадств учителів і професорів", "Позашкільне народноосвітченя", "Літературний перегляд", "Порадник педагогов", "Урядова частина. Розпоряженя", "Почтова скринька". У четвертому річнику деякі назви рубрик були уточнені: "Педагогічні семінарії", "Урядові публікації". Вводилася також "Рубрика Ученичого Улея", котру наступного року змінила "Рубрика левенток". Крім того, у п'ятому річнику бачимо нову уточнену назву "Слово учителя".

У підсумку кожен учитель тодішнього Закарпаття у журналі "Народна школа" знайти максимум інформації на різні теми: від оплати праці до типового зразка конспекту уроку, від поточних заходів держави у галузі освіти до конкретних проблем, запитів, успіхів учительства з різних куточків краю. Аби справді "Народна школа" була під рукою кожного закарпатського вчителя шкільний відділ регентського комісаріату подбав про це кількома циркулярами, які зобов'язували зробити відповідні підписки.

Яке коло проблем закарпатського учительства і шкільництва знайшло простір на сторінках журналу "Народна школа"?

Щонайперше – загальна потреба відновлення і зміцнення учительського руху. Павло Федор у статті "Задачі учительської організації" (1939/40, № 1) показав необхідність активної роботи Учительського товариства Підкарпаття (голова – В.Шпеник), що започатковане 1921 р. а 1929 р. розбилося на два табори – українську "Учительську громаду" та русофільське "Учительское товарищество", яких угорська влада заставляла знову об'єднатися в 1940 р. Причому жоден учитель не мислився поза Товариством. Щорічний внесок у нього сягав 10 пенгів, сюди ж включалась і річна передплата свого органу – журналу "Народна школа". Найближчими завданнями вчительської організації П.Федор бачив:

1) розширення спеціалізованого "Учительського магазину" в Мукачеві філіями в Рахові, Тячеві, Воловому, Севлюші та ін.; 2) будівництво курорту (буданку відпочинку) для вчителів; 3) створення педагогічно-

літературного видавництва.

"Положенія нашихъ научныхъ работниковъ и Угро-русский Научный Институтъ" П.Ивашина (1940/41, № 4) – гарячий відгук на ідею, висловлену регентським комісаром М.Козмов, про фундацію своєрідного НДІ карпатознавства, що акумулював би зусилля археологів, етнографів, істориків, літераторів. Стаття наскрізно пронизує історичний екскурс у вчену традицію Підкарпаття, котрий не оминув і діяльність Слов'янського Інституту з відділами для вивчення Словаччини і Підкарпатської Русі (в часи ЧСР). Якщо попередники (І.Базилевич, М.Лучкай, В.Довгович і т.д.) мали доволі часу на свої наукові зацікавлення завдяки привілейованому соціальному становищу – церковному сану, то в 20-30-х роках ХХ ст. акцент змістився на бік учительства. І потенційно науковим співробітником міг бути вже переважно сільський педагог. Що й показав народознавчий бум у ті роки. Проте на разі ідея Угрослов'янського наукового інституту отримала трансформоване продовження. У січні 1941 р. виникло "Подкарпатское Общество Наукъ" з фіксованим числом членів, своєрідна крайова Академія наук, в яку кооптовано провідних закарпатських інтелектуалів, що залишились під окупантами. За незначним винятком переважну більшість у ПОН (35 членів) склали вчителі та університетська професура.

Інший важливий пласт, який в арсеналі "Народної школи", – правові аспекти шкільництва. Промовисті назви статей С.Чегіля "Шкільне управління в нашій державі" та І.Лізака "Новое положеніе угро-русской гражданской школы" (1939/40, № 4), П.Федора "Правовое положеніе нашего учительства" (1939/40, № 6), д-ра Е.Сободорі "Роль народно-шкільної кураторії" (1942/43, Ч.2), А.Абкаревича "О Учебномъ Планѣ и Инструкціяхъ" (1942/43, Ч.5,6), Р.Суари і В.Гомичкова "Научаня по материнскому языку" (1941/42, Ч.5) засвідчують стійкі намагання залобити правовому нігілізму в учительському середовищі. Сприлюднення значного масиву офіційних матеріалів (розпоряджень, оголошень про конкурси на заміщення вакантних посад, службові переміщення, таблиць оплати праці державних учителів тощо) у відповідних рубриках до того ж може служити прекрасним джерелом для вивчення освіти Закарпаття періоду Другої світової війни.

У циклі нарисів: А.Луковича "Новий духъ воспитанія въ нашихъ среднихъ школахъ" (1939/40, № 3), "Виховуймо хорошихъ воиновъ" (1941/42, № 6), "Часові завданя" (1943/44, Ч.9), "Война и дѣти" (1940/41, № 1-2), "Спеціальні виховні завданя в часі війни" (1943/44,

Ч.4) П.Івашина, "Школа и занятія" (1940/41, № 3) Ю.Месароша, "Тѣлесное воспитаніе въ жизни челоуѣка и народа" (1940/41, № 5) В.Крайняниця, "Виховання в молоді навиків протиповітряної оборони" (1942/43, Ч.2) Р.Суари,* "Виховання святастефанської идеи въ школахъ" (1943/44, Ч.3) М.Дуглика, "Народнооборонна служба" (1943/44, Ч.8,9,10) П.Конколи,* та ін. виразно простежується подих військової пори, коли на вчителя покладалась обов'язки інструктора з цивільної оборони, а вимагалася концентрація на пріоритетах – виховання не стільки всебічно розвинутих, скільки фізично сильних учнів – потенційних захисників угорської державності.

Поза увагою редакційного колективу не залишалися, ясна річ, постійно актуальні та злободенні питання вчительської етики, зразкової поведінки вчителя в школі, вдома і у громадському житті. Цьому присвячували свої нариси "Задачи образцового учителя" (1940/41, № 1-2) М.Вейс; "Авторитетъ и власть учителя въ нашей школѣ" (1939/40, № 3); "Работа педагога въ средней школѣ" (1940/41, № 9) і "Внѣшня и внутрѣшня дисципліна" (1942/43, Ч.4) С.З[убарев], "О самообразованні учителя" (1942/43, Ч.3,4) І.Вокович, "Педагогъ днѣ и ученики" (1943/44, Ч.10) Й.Архій. Особливий акцент робився на ролі та місці щоденного сільського вчителя в поточних соціально-економічних і соціально-культурних процесах. Ряд авторів, зокрема А.Щутко – у дописі "О моральному воспитаніи" (1940/41, № 1-2), В.Зиневич – "Народний учитель и селянство" (1940/41, № 10), А.Абкаревич – "Межи собою" і В.Диповецький – "Научайте народъ!" (1941/42, Ч.3-4), В.Джумурат – "Воспитаня молодежи на улиці" (1941/42, Ч.8), С.Довганіч – "Позашкільна народнопросвітна робота учительки на селѣ" (1941/42, Ч.10), П.Міговк – "Что хощитъ вашему селу" (1942/43, Ч.4), А.Лукович – "Бѣдний сельский учитель" (1943/44, Ч.7), І.Варга – "Учительство и борьба противъ туберкульоза" (1940/41, № 7), закликали до активного і цілепрямованого наступу вчительства на середньовічні пережитки в культурі та побуті, що отримували загальнонівелізаційний поступ і поглиблювали відірваність од європейського рівня способу життя (тітївна, охорона здоров'я і т.і.).

При цьому наголошувалося на серйозному підході до тематики і способу читання загальноосвітніх лекцій та проведення бесід, з якими, на думку В.Зиневича, не треба боятися частіше заглядати "подъ селянскому закуренну стрѣху". Як приклад динамічної позиції А.Лукович вважав діяльність сільського вчителя Карла Паппа, що, крім іншого, зібрав і професійно оформив колекцію в 40 тис.зуків. У діяльних

енергійних педагогів, які працювали в селі, не було суттєвих перепон для самоосвіти та гармонійного розвитку. На селі, рефреном повторювалося чи не в кожному номері "Народної школи", – прекрасні умови для літературної творчості, малювання та ін. суспільнозначимих занять.

Особливого значення на сторінках журналу набули проблеми тісних взаємозв'язків школи і сім'ї в процесі виховання, проблеми взаємної відповідальності вчителя і батьків учня. Вони порушувалися в статтях А.Луковича "Воспитаня родителей" (1941/42, Ч.5), Г.Годнадя "Спільна відповідальність родичів і вихователів" (1941/42, Ч.7)* та ін. З порядку денного розвитку тогочасної педагогічної думки не знімалося гостре питання про пошук здібних учнів серед бідних верств населення та всебічна допомога їм у здобутті адекватної освіти, на чому зосереджував увагу й А.Лукович у статтях "Говорячі числа"* (про успішність у гімназіях) та "Позитивна селекція" (1943/44, Ч.1,2), а також І.Жаливов у своєму відгуці на "Говорячі числа" (1943/44, Ч.4).

Публікація окремих матеріалів носила дискусійний характер. Так, значного розголосу в учительському середовищі набуло питання про форму та зміст підручників для початкових класів і художніх книжок для позакласного читання. У ході дискусії виступили І.Жаливов зі статтями "Наша перша читанка" і "Наша "Перша читанка" (1943/44, Ч.6,10), Ф.Сас – "До статі "Наша перша читанка" (1943/44, Ч.7), С.Чагіль і "Письменникъ" з однойменними – "Дайте до рукъ нашихъ дітей добру книжку!" (1941/42, Ч.5,8,9).

Практичні питання шкільної справи (чистота, інтер'єр, злочинство і бійки між учнями, матеріально-технічна база школи та нетрадиційні шляхи її покращення) належно висвітлені в роботах "О чистотѣ, порядкѣ и внутренней обстановкѣ класса" В.Зиневича і "Якъ должна виглядѣти нова модерна шкільна постройка?" Ф.Михайловича [Потушняк?] (1940/41, № 6,7), "Народна школа и торговля" І.Жаливова (1943/44, Ч.7), "Шкільні маятки" д-ра Е.Сободфї (1942/43, Ч.3,4),* "Витворення господарського світогляду в нижній народній школі" д-ра Ю.Марина (1942/43, Ч.3).* Причому значимість сформульованих проблем не стаєть з плином часу (як і способ їх розв'язання). Наприклад, В.Зиневич у статті "О дисциплинѣ и порядкѣ въ классѣ" (1940/41, № 4) запропонував класифікацію покарань, які широко застосовувалися в тодішній шкільній системі: 1) індиферентне ставлення вчителя до ванного; 2) усна бесіда наодинці; 3) догана при учнях; 4) виставлення в куток лицем до стїни; 5) залишення в класі після уроків; 6) регі-

страція провин у журналі та зниження оцінки за поведінку; 7) апеляція до батьків; 8) інтервенція в управі школи.

Розглянуте дає вагомі підстави для того, аби ствердити всебічний підхід "Народної школи" до всього спектру потреб і запитів закарпатського учительства і шкільництва. Правда, подеколи анотативний та публіцистичний струмінь завадив багатьом працям стати надбаннями педагогічної думки Закарпаття означеного періоду. Проте низка опублікованих робіт, зокрема В.Зиневича, А.Луковича, П.Федора, Е.Соболюді, С.Довганич та ін., свідчить про кропіткі студії над вузловими питаннями педагогіки.

§4. Методика викладання шкільних предметів

Ясна річ, у полі зору редакції перебували різні рівні методики викладання шкільних предметів. Великий інтерес викликали насамперед психологічні основи праці вчителя на уроці.

Чи може служити шкільне свідомство дійсним відображенням та істинною характеристикою того, кому видається? Таке запитання хвилювало не лише А.Какоткіна, автора нарису "Психотехніка въ школь" (1939/40, № 6). Досягнути принципу "Відповідна людина на відповідному місці" пропонувалося шляхом вивчення людської природи індивідуума для застосування її найкращим чином у практичному житті. Реферуючи монографію видатного американського філософа і психолога Джона Дьюї про народно-трудова школи ("Школа і суспільство", 1907), И.Мануйлов застеріг великий вплив соціальних умов на вивчення того чи іншого предмета ("Мышление, якъ воспитательна цѣнность" - 1940/41, № 3). Ряд важливих аспектів навчання (як засвоєвати вірші напам'ять, вивчати іноземну мову) стали основою статті А.Д[уковича] "Студійна техніка" (1943/44, Ч.7).

Про нетрадиційні методи продуктивного засвоєння програмового матеріалу повідав автор огляду "Сухий предметъ науки" (1943/44, Ч.8), що сховався під криптонімом "М-". Як приклад він навів курс шкільної влади Болівії (1943 р.) на широке залучення гумористичного матеріалу в підручники граматики, математики тощо. А декілька типових випадків зі своєї практики навів І.Ва[силько] у просторах роздумах "Педагогіка и анекдотъ" (1940/41, № 8).

На конкретному матеріалі Марія Бачинська ("Упражнение рѣчи и ума - обучение и методъ по учебному плану" - 1939/40, № 4) пропагувала міждисциплінарний підхід до викладання кожного предмета. На

поглибленні вивченого матеріалу зосереджував увагу д-р Йосиф Рач ("Поглубленя наученого матеріяла" - 1941/42, Ч.10), а Мартін Рожак - на широкому залученні ігрових моментів у навчальний процес ("Шкільні ігри" - 1943/44, Ч.3).^{*} На ролі вчительських конспектів у статті "Шкільні днівники" (1943/44, Ч.1) детально зупинився Іван Лізак.

Найважливіше місце серед шкільних предметів на сторінках "Народної школи" відводилося вивченню угорської та рідної (руської) мови. Інтенсивно працював у цьому напрямку Роберт Суара, котрий опублікував ряд проблемних повідомлень: "Про вивчення угорської мови в народних школах" (1940/41, № 5),^{*} "Руська мова в угорських гімназіях" (1941/42, Ч.3-4)^{*} і "Навчання по материнському языку" (у співавторстві з Ернестом Гомичковим - 1941/42, Ч.5). В останньому (виголошене перед тим на "преобразовательномъ курсѣ для верховинскихъ учителей"), зокрема, подано характеристику законів і розпоряджень (1844, 1868, 1879, 1907, 1921, 1923, 1935, 1941 років), де підтверджувалися права рідної мови як шкільного предмету поряд із навчальним статусом державної (Угорщини). Специфіки "Навчання угорської мови в школах з неугорською мовою викладання" (1941/42, Ч.9)^{*} торкнувся М.Шейфер, а "Вивчення угорської мови в підкарпатській народній школі"^{*} (1940/41, № 9) - П.Гаршаній. Професор (викладач) учительської семінарії Антоній Галаас розповів про "Курсъ руського языка для учителей мадярско-го материнского языка въ Унгварѣ" (1942/43, Ч.1).

Грунтовність відзначалися праці з методики викладання в початкових класах. У просторах нарисах "Отъ крещика до реченя" (1941/42, Ч.7,8,9,10) і "Отъ 1 до 5 (Численя въ 1 классѣ)" (1942/43, Ч.3,4) І.Крайняка зроблено акцент на розвитку абстрактного мислення школярів посередництвом широкої палітри асоціативних зв'язків. "О шнурковомъ писемѣ" (1943/44, Ч.7,8,10; 1944/45, Ч.1) - масштабна робота І.Васька, в якій показано історію глаголичного і кириличного письма та найдоцільніші способи написання букв. Провідне місце відведено розвитку каліграфічної техніки в учнів початкових класів, де рекомендовано низку попередніх вправ. Весь алфавіт пропонувалося вивчати у напрямі наростання складності графічного зображення літер: I група - о, а, с, е, д, б, ф; друга - і, и, ѣ, ш, ч, у, ц, щ; третя - п, т, н, в, ъ, р; четверта - л, х, м, я; п'ята - ѝ, њ, њ, в, к; шоста - г, з, к.

У дописі "Казковѣ пополуиднѣ" (1941/42, Ч.9) І.Баливов заклякав до включення у навчальні програми I-III класів початкових шкіл післяобідніх (позакласних) годин художньо-естетичного розвитку, під час яких би учні мали змогу вільніше тренувати фантазію та уяву читаючи

переповідаючи класичні зразки народнопоетичної творчості.

Методика викладання дисциплін фізико-математичного і хіміко-біологічного профілів стала предметом досліджень "Объ основаніяхъ преподаванія реальныхъ предметовъ" (1940/41, № 1-2,3,4) і "Квадратные и кубическіе мѣры въ народной школѣ" (1939/40, № 5) Г.Носкова, "Взорцовое ученія" (конспект уроку фізики для VI-VIII класів "Звук") (1943/44, Ч.2) І.Заливова. Природознавство потрапило в поле зору автора, підписаного криптонімом "В.П.-анъ" ("Практическіе землемѣрне работи въ нар. школѣ") (1940/41, № 6).

Суттєво збагатили арсенал пересічного учителя розробки провідних методистів краю – Олександра Маркуша і Клія Боршоша-Кум'ятського. У повідомленні "Класифікація – тести" (1939/40, № 1) О.Маркуш поділився досвідом тестової перевірки знань з історії, котру впровадив у IV класі горожанської школи з угорською мовою навчання (вчив там у шести класах 250 учнів). Його тест включав 10 запитань, 40 прикладів (тобто по чотири варіанти відповіді на кожну позицію) і був розрахований на 30 хвилин. В іншій солідній розробці "Про наглядність при обученіи географіи" (1939/40, № 5,6; 1940/41, № 1-2) він окрукульозно розглянув типовий перелік наочних посібників (довколишня природа, картини, рисунки, моделі, карти, художнє слово), без активного і розумного залучення котрих немислимо викладати дану дисципліну.

К.Боршош-Кум'ятський оприлюднив два конспекти уроків: "Природознавство (Начеркъ)" (1943/44, Ч.9) – про добування заліза. А "Разборъ стиха" (1943/44, Ч.7) призначений для III-IV класів народної школи. Мова йде про аналіз художнього твору на прикладі осмислення вірша "До школи" (автор – Боршош-Кум'ятський), опублікованого в другому річнику (Ч.1) журналу "Руська молодець".

У працях Михайла Григи ("Чому и якъ учити на урокъ исторіи" – 1939/40, № 5), Роберта Суари ("Научаня угорской исторіи въ руськихъ школахъ" – 1941/42, Ч.6) і Петра Гаршанія ("Якъ научати угорску исторію?" – 1942/43, Ч.2) компетентно висвітлюється практика найефективнішого засвоєння школярами історичного матеріалу. Зокрема, М.Грига вказував на виховні моменти вивчення цього предмету (паралель "минуле – сьогоднішнє" з акцентом на історію рідного народу), міжгалузевий та міждисциплінарний підхід ("географія должна быти также спутницею исторіи"), доцільні форми викладу (у молодших класах – оповідь з найбільш яскравими епізодами; у старших – розповідь з в'ясненням причин перебігу подій). Р.Суара закликав до неупередженого висвітлен-

ня (без селекції та фальсифікацій) матеріалу про "сполляз малярско-руськѣ историчнѣ переживаня, котрѣ протягомъ столѣтъ скочали съ два народы въ одну цѣлость". На одності руської та угорської історичної долі наголошував П.Гаршанія, застерігаючи негативний вплив на розвиток Закарпаття двадцяти "чехословацьких" років (1919-1939), упродовж яких "ворожі сили" прагнули "вточи клянъ" в русько-угорську спільність.

На сторінках журналу "Народна школа" певне місце займали і методичні узагальнення з інших шкільних дисциплін – гімнастики ("Нѣмѣ игры въ школѣ" І.Заливова – 1942/43, Ч.2), музики ("Школьное пѣніе" П.Миловського – 1940/41, № 7), стенографії ("Розвиток руської стенографіи" Б.Балаша – 1942/43, Ч.5), народознавства ("Сібька предметовъ по народознаванъ" М.Григи – 1943/44, Ч.4).

У проаналізованих працях видно кваліфікований інтерес закарпатського учительства до головних проблем методики викладання шкільних предметів. Роботи С.Крайняка, І.Васька, О.Маркуша, К.Боршоша-Кум'ятського, І.Заливова та ін. свідчать про високий інтелектуальний рівень розвитку і підготовки вчительських кадрів у краї. Грунтовність багатьох публікацій вже перевірена часом. Вони не втрачають свого практичного значення й зараз. І можуть служити зразками для дидактичних експериментацій сьогоднішнього дня.

§ 5. Пропаганда культурних надбань Закарпаття

Журнал "Народна школа" – немислимий позв панівної системою культурних /дінасових/ орієнтацій тої пори, а головне – держави, що тиражувала видання. Звичайно, в нагоди державних релігійних свят – Різдва і Великдня у відповідних номерах-чолох неодмінно з'являлися врочоті передовиці. Особливу шану мали також дні св.Миколи. І це не випадково, адже таким було ім'я регента Угорщини /Міклош Горті/ та регентського комісара Підкарпаття /Міклош Козма/.

Ряд публікацій офіційного протокольного характеру стосувалися різних епізодів біографії регента М.Горті та пов'язаних із нею (зокрема, смерті сина Стефана на Східному фронті). Належна увага приділялась і регентським комісарам Підкарпаття (М.Козьмі, П.В.Томчанію, А.Вінце). Визначному представнику угорського національно-визвольного руху середини XIX віку Степану Сейчені присвячено збісоне число 1-2 третього річника. Високо оцінювалась діяльність у 1920-30-х роках на посаді міністра освіти Угорщини Куно Клебелсберга. Висвітлювався візит на Підкарпаття прем'єр-міністра Угорщини Міклоша Каллаї (жовтень 1942 р.), призначення (вересень 1942 р.) і відставка (червень 1944 р.) міністра освіти і культів Є.Синьїї-Мершеї.

Серед авторів, що виступили на сторінках "Народної школи", найбільш продуктивним виявився професор Хустської гімназії Петро Лінтур. Народознавчий цикл його досліджень – "Угро-руські коляди", "Король Матвій-Корвинъ въ угро-русской народной традиції", "Францъ Ракоца II въ угро-русской устной традиції", "Императоръ Іосифъ II въ угро-русской устной традиції", опублікований в другому річнику (1940/41, № 6,7,8,9,10), – помітне явище загалом в історії закарпатської фольклористики.

Відомий літературознавець Євген Недзельський використав трибуну "Народної школи" для оприлюднення (під псевдонімом "Н.Средин" і криптонімом "Е.Н.") своїх мистецтвознавчих студій. Його "Угро-руський театр" (1939/40, № 6), "Современные угро-руські художники" (1940/41, № 5), "Вифлеємські ігри" (1940/41, № 6) склали згодом основу масштабніших праць: монографії "Угро-руський театр" (Ужгород, 1941.–110 с.) та нарису "Сучасні руські художники" ("Зоря-Нагляд" 4-4.3-4.–С.387-418; 1943.–Ч.1-4.–С.258-287). У даному випадку відбувся презентація задумів. Знову-таки розвідки Є.Недзельського донині залишаються винятковими в своєму жанрі та у глибині висвітлення зазначених проблем.

Праця "Солнце, луна, звѣзды и небеса въ народномъ вѣрованіи"

(1940/41, № 8,9) Ф.П[отушняка] – результат багаторічних спостережень професійного етнолога. Народній ментальності Закарпаття вчений присвятив ряд аналогічних досліджень, опублікованих пізніше в часописі "Літературна недѣля" (1941-1944).

Своєрідний відділ літературної критики журналу (рубрики "Літературно-научне приложеніє", "Літературний перегляд") прикрасив оперативними рецензіями Леми Мишилко (псевдонім Микола Лелекача). Примітним став його огляд останніх новинок закарпатської літератури: книжки прози "Ирину заоватали" О.Маркуша і "Оповідання и байки" І.Муранія, ліричну збірку "На обліхъ скалахъ" Ф.Пасічника (Потушняка), котрі вийшли в серії "Народна бібліотека" (видавець – Підкарпатське Общество Наук) в 1941 р. Давши короткі влучні оцінки доробку того чи іншого письменника, критик, зокрема, відзначив, що "у Маркуша все починається непорозумінням, а кінчиться шасливом розв'язком", а його твори "наліше годяться для шкільного вжитку". Оповідання Муранія "мають велику педагогічну силу головно для дорослої молоді" завдяки своїй глибокій психологічній канві, бо, зрештов, вийшли вони "з-під руки досвідного педагога". Нова ж збірка Потушняка – наріжний камінь, з якого він почав "нову дорогу в своїх замірах і стремліннях" (1941/42, Ч.1-2).

Також побачили світ критичні відгуки на збірники молодих угорських поетів "І2" (Ужгород, 1940) і мукачівської літературної школи "живая струя" (Мукачево, 1940), що вийшли під редакцією ГИК-а (Георгія Керчі) (1940/41, № 5), книжку короткої прози "Подарунокъ" Ю.Станчука (о. Ю.Станиця) (1941/42, Ч.8). Останню рецензент (І.Вокочич) прочитав "з великою моральною насолодою", оскільки і тематика, і композиція, і колорит (регіональна діалектика) злились "в один прекрасний образ, нанесений пензлем талановитого митця-натураліста", і вважав автора прозаїком великої перспективи – "буде з нього Редмонт, Голечек, або Стефаник".

Публікуючи статті культурологічного плану, редакція зробила вагомому послугу і сучасникам, і нащадкам. Ясна річ, принагідно підкреслювалось виховне значення певного феномену чи явища. Так, А.Ігнацій в дописі "Рождественні ігри, колядки" (1943/44, Ч.4) підкреслював, що учні-колядники мають бути повністю підконтрольні вчителю або директору школи, який повинен переглянути і відредагувати сценарій та звернути увагу на одяг як художній витвір, оформлення і атрибути (на їх виготовлення затрачаються зміння, внесені з уроків праці). Особливого контролю потребували заколядовані гроші. Ці заходи, на думку Ігнація, мали на меті запобігти аномальній ситуації, аби "не даяка баба, або звонарь підготовляли нашихъ учениковъ и контрольовали ихъ,

но учитель, котрий учить ихъ".

Значний інтерес проявлявся до видатних персоналій закарпатської минувшини. У нарисі "Духновичъ – учитель и воспитатель народа" (1939/40, № 1) А.Контрош проаналізував сюжет Духновичевої драми "Добродѣтель превъсшыетъ багатство" (1850), показавши типологічну близькість її до славнозвісної комедії "Недоросль" російського драматурга Фонвізіна. В.Петрецький присвятив розлогу статтю "Иванъ Куртякъ – Учитель Подкарпатья" (1941/42, Ч.3-4) одному з провідних політичних діячів краю, засновнику Автономного землеробського союзу, редактору і видавцю газети "Рускій вѣстникъ". Він вважав, що І.Куртякъ (пом. 1935 р., похов. у Хусті) "остався огненнымъ защитникомъ, современнымъ Моисеемъ Подкарпатья, чтобы свой народъ привѣлъ назадъ въ обѣтовану землю" (тобто в Угорщину).

Директор "Угро-Русского Национального Театра" М.Дугош подав на сторінках журналу цікаве повідомлення "Два театральнихъ юбилея" (1940/41, № 7), де загострив увагу громадськості на визначних датах мистецького життя (березень 1941 р.) – 90-річчя першої друкованої угороруської п'єси ("Добродѣтель..." О.Духновича) та 85-річчя другої – "Семейное празднество" Івана Даниловича (виступав під псевдонімом "І.Коритнянский").

Важливі світоглядні виховні моменти підняті також у статтях "Угро-русские бытовые пѣсни" (автор – "Мукачевскій гимназистъ") (1940/41, № 9), "Магарский" – "угорский" ("М.Н." – Микола Гарчар (1941/42, Ч.7), "Упознайте господарскѣ даннѣ нашего края!" ("М.М.") (1942/43, Ч.3), "Рынокъ литературы" (І.Лісак) (1943/44, Ч.2), "Наша работа – наша пропаганда" (С.Чегіль) (1943/44, Ч.1) тощо.

А.Траворський, А.Лукович, А.Бітрі, Р.Суара, Я.Пастор активно пропагували вікопомні віхи угорської історії та її неординарних постатей (в основному з династії Арпадовичів, зокрема, св.Маргарету і св.Ласло; крім того – С.Сейчені, Л.Кожута і деяких інших). Окремі фрагменти з книги "Нашъ языкъ" (про національне і конституційне питання) переклав для "Народної школи" Е.Гомичков.

Отже, в цілому висвітлення культурних надбань Закарпаття в журналі "Народна школа" мало кваліфікований та різнобічний характер. Піднята тематика й сьогодні не втратила значимості. На жаль, в активному науковому обізі відзначені ґрунтовні народознавчі та культурологічні публікації досі не перебувають.

***

Закарпатський педагогічний журнал "Народна школа" видавався з налетку для розвитку гуманітарних наук пору. Проте в Україні періоду Другої світової війни аналогічного і, зрештою, вищого за рівнем видання не знаємо. Цим головним чином зумовлюється видатне місце "Народної школи" в історії української педагогічної думки загалом.

Безумовно, конкретно-історичні обставини наклали специфічний відбиток на ідейне спрямування журналу, однак заперечити кваліфікований рівень переважної більшості публікацій бачиться неможливим. Щодо ідейної платформи редакційного колективу, то вона доволі чітко оформлена в передовиці "Къ культурнымъ работникамъ родного Края" (1939/40, № 1) начальника шкільного відділу регентського комісаріату Ю.Марини і залишалася весь час незмінною. Отже, від часопису "требуется новый духъ, духъ водворенія единой мысли, мысли Угорской Короны Св. Стефана, той Короны, съ которой нашъ народъ на протяжении прошлыхъ 1000 лѣтъ былъ связанъ и въ добромъ и въ зломъ ... нѣтъ у насъ "украинцевъ", нѣтъ ни "кацаповъ", но есть единый угорорусскій народъ".

Як видно, з аргументації приведеної у пропонованому дослідженні, на сторінках журналу "Народна школа" знайшлося місце для всіх питань, які стоять перед педагогічною наукою: загальні основи (предмет, завдання, методи педагогіки), система освіти, дидактика (принципи і правила, методи, форми організації навчання, контроль і оцінка знань), виховна робота (особливо – роль учителя), школознавство. Зокрема низка опублікованих праць В.Зиневича, А.Луковича, П.Седора, Е.Соболюфі, С.Довганича та ін. свідчить про значний професійний інтерес закарпатського учительства до важливих проблем виховання і школознавства, що мають заземлений (перевірений досвідом) характер.

Дидактичні проблеми стали предметом розлогих студій С.Крайняка, І.Васька, О.Маркуша, О.Боршоша-Кум'ятського, І.Маливова тощо. ґрунтовність їхніх праць, зокрема, зі закономірностей, принципів і правил навчання, форми організації навчання, контроль і оцінки знань учнів, перевірена часом. Вони не втрачають свого практичного значення й зараз.

Містять потужний матеріал для позакласної та позашкільної роботи і мають досі велике виховне навантаження ряд народознавчих (етнографічних і фольклористичних) і культурологічних досліджень, дохідливо викладених П.Лінтуром, Ф.Потушняком, Б.Недзальським та ін.

Наприкінці варто відзначити той факт, що дана робота – лише

початок, спроба об'єктивної оцінки малознаної віхи у розвитку педагогічної науки на Закарпатті, та в цілому України. Журнал "Народна школа" (1939-1944), віряться, приверне увагу фахівців, котрі розширять і збагатять наше розуміння значимості видання з усіх точок зору, з усіх аспектів і критеріїв.

Примітка

* Матеріали опубліковано угорською мовою.

Список використаної літератури

1. Народна школа [Ужгород]: Журнал Учительського Товарищества Карпатського Краю / Гл.ред. П.Федор; отв. ред. В.Шпеник.-Годъ издания I. 1939/40 (№№ 1-6)...П. 1940/41 (№№ 1-10); Педагогичний часопис [Учительського Товариства Подкарпатя]/Видає и за ред.отповідає В.Шпеник [перші чотири номери] ;... А.Кутлан; адм.Р.Суара.-Рокъ видана III. 1941/42 (Число 1-10); ... IV. 1942/43 (Ч. 1-10);... У. 1943/44 (Ч.1-10);... VI. 1944/45 (Ч.1).
2. Гацкега Ю. Шкільництво на Карпатській Україні за малярської окупації//Карпати кличуть [Лондон]. - 1944.-Ч.5-6 (липень-серпень).- С.8-9.
3. Гомоннай В. Народна освіта радянського Закарпаття. - Київ-Ужгород: Рад.школа, 1988. - 166 с.
4. Гомоннай В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (Дорадянський період). Творчий потенціал учителя. - Ужгород, 1990. - 134 с.
5. Гомоннай В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX-XX ст.).- Ужгород: Вид-во "Закарпаття", 1992. - 298 с.
6. Ігнат А. Участь прогресивних учителів і учнів Закарпатської України в боротьбі трудящих проти фашистських загарбників (1939-1944 рр.) //Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади: Матеріали республ.наук.конференції.-Ужгород,1970.-С.148-156.
7. Інформаційний перегляд за місяць серпень і октябрь 1941 р.- Унгарь: Книгпечатня П.О.Н., 1941.-27 с.
8. Однорочна робота малярского правительства за народ Подкарпатя (Что сталося доси на Подкарпаті?)/Вступ.сл. Ж.Переньї та О.Льницького.-Унгарь: Регентский комиссаріат Подкарпатской террито-

рії, март 1940. - 38 с.

9. Календарь педагогичного часописа "Народна школа" на шкільний рокъ 1942-43. - Унгарь: Изданіе Школьного Отдѣла Регентского Комиссаріата Подкарпатя, 1942. - 128 с.